

Králík, Oldřich

Dva Boleslavové : příspěvek k interpretaci Kosmovy kroniky

In: *Literárněvědné studie : profesoru Josefu Hrabákovi k šedesátinám*.
Jeřábek, Dušan (editor); Kopecký, Milan (editor); Palas, Karel (editor).
Vyd. 1. Brno: Universita Jana Evangelisty Purkyně, 1972, pp. 37-47

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120784>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DVA BOLESLAVOVÉ

Příspěvek k interpretaci Kosmovy kroniky

OLDŘICH KRALÍK

První kniha Kosmovy kroniky, která končí patetickým nastolením knížete Břetislava mezi dvojí smrtí, otce Oldřicha a bezmála mučednickou smrtí strýce Jaromíra, je labyrint zpráv nejrůznějšího rázu a původu, údajů vzatých ze starých análů i bujných pověstí a dohadů. Orientovat se v té spleti je nesmírně obtížné, lapidárně Zd. Fiala prohlásil jednou, že pro 10. století nemá Kosmas ani jedno datum správné. Bylo vynaloženo nesmírné úsilí mnoha generací učenců, aby se vneslo světlo do Kosmova podání knížecí pověsti české, do jeho obrazu pohanské minulosti Čech. A od 18. století učenci konfrontují Kosmovy zprávy s kdejším zachovaným pramenem, s kronikou Vidukindovou a Thietmarovou, s různými analistickými soubory a jinými soudobými památkami, ale výsledky takových konfrontací nebývají jednoznačné. V tomto malém příspěvku se omezím na analýzu Kosmova obrazu dvou Boleslavů, českého Boleslava II. a polského Boleslava Chrabrého, budu ten obraz srovnávat především s hagiografií, v první řadě vojtěšskou. V starých legendách, které byly o Vojtěchovi napsány brzy po jeho smrti, vystupuje Boleslav Chrabrý ve velmi příznivém světle, kdežto český Boleslav je ve stínu, buď je na okraji pozornosti nebo je výslovně odsuzován. Jak dopadli tito dva rivalové v Kosmově kronice?

Je známá věc, že Boleslav Chrabrý u Kosmy zmizel ze scény dějin, přímo se ho týká jediná zmínka k r. 1025: „XV. kal. Iulii obiit rex Boleslaus“ (I 41). Jinak Boleslav Chrabrý vystupuje u Kosmy pod jménem *Mesco*, ovšem v základním textu kroniky se jeho úloha omezuje na nepřátelské činy vůči přemyslovské říši, na obsazení Krakovska r. 999 (I 34), na lstivé vylákání a oslepení Boleslava III. (tamtéž), na dobytí a držení Prahy 1000–1001 (I 35) a potupné vyhnání r. 1002: „vix ipse dux Mesco cum paucis evasit“ (I 36). Tento podivný *Mesco* vystupuje jako hrobař přemyslovské slávy z doby Boleslava II. a je častován drsnými přívlastky: „dux Poloniensis Mesco, quo non fuit alter dolosior homo; dolosis consiliis; perfidi ducis Mesconis ad convivium“ (I 34). Po r. 1002 se Kosmas celkem o Měškovi (= Boleslavu Chrabrém) nezmiňuje, avšak neopomene k r. 1037 při smrti Boleslava Ryšavého připomenout jeho někdejší krutost: „Boleslaus, quem Mesco lumine privarat“ (I 41). V některých rukopisech kroniky jsou interpolace podle různých análů, v nich Boleslav Chrabrý vystupuje pod svým jménem a nikoli ovšem jednostranně jako škůdce

české moci. Nejlépe je dosvědčena vsuvka k r. 1015, která se čte v několika rukopisech skupiny C (podle Bretholzova třídění): „Imperator Henricus Boleslaum Polonie ducem subegit“ (I 39).

Bylo podniknuto několik pokusů o vysvětlení podivné změny Boleslava Chrabrého na Měška, hodně pozornosti bylo také věnováno nápadným rozporům mezi Kosmovým a Thietmarovým líčením česko-polských vztahů po r. 999. Nemohu se pouštět do otázky, o jaký pramen se opírá Kosmova verze ztráty Krakovska pro českou říši a hlavně opanování Prahy Boleslavem Chrabrým, jenom bych chtěl zdůraznit, že už z hagiografické literatury nutně Kosmas věděl o existenci a jméně Boleslava Chrabrého. Tento polský panovník má výraznou úlohu nejen v legendě vojtěšské, nýbrž i v příběhu Pěti bratří, což byli polští poustevníci, kteří zahynuli r. 1003 — jádrem jejich společenství byli dva odchovanci sv. Romualda. Je překvapující, že se Kosmas zcela vyhnul tomu, aby se o Boleslavu Chrabrém zmínil ve spojení se Vojtěchem, avšak v obsáhlé kapitole I 38, která je jakousi kapesní legendou o Pěti bratřích, zmínku o polském knížeti čteme: „dux Mescio audiens bonam famam eorum et conversationem“. Stojíme před problémem, co bylo v Kosmově předloze.

O Pěti bratřích známe troji vyprávění, zmíněnou kapitolu Kosmovu, dále příslušné odstavce v životě sv. Romualda od Petra Damiani, konečně poměrně nedávno objevenou legendu, kterou sepsal Bruno z Querfurtu. Pokud jde o postavu Boleslava Chrabrého, jsou mezi P. Damiani a Brunem pozoruhodné rozdíly. Jenom Damiani mluví o Boleslavově iniciativě: „Interea Romualdo in Pereo adhuc habitante, Busclavus rex preces imperatori direxit, ut sibi spiritales viros mitteret, qui regni sui gentem ad fidem vocarent“ (cap. 28). Bruno mluví pouze o císaři: „sanctos par fratres [...] ultra Alpes in Sclavoniam direxit“ (cap. 4 — nápadné je shodné sloveso *direxit*, které snad ukazuje na společnou předlohu). Dokonce jistou zásluhu na příchodu žáků Romualdových do Polska připisuje Bruno sobě: „Ego autem [...] inter horas beato Benedicto suggerebam, ut in Sclavoniae partes causa euangelizandi perrexisset“ (cap. 2). O Boleslavu Chrabrém se ovšem u Bruna mluví častěji, obvykle s označením *senior*, ale nevystupuje v tak zářivých barvách jako u Petra Damiani. Značně střízlivěji podává Bruno Benediktovu cestu, jejímž cílem bylo vyhledat Bruna, designovaného vůdce misionářské výpravy (cap. 10–11). V Brunově legendě není stopy po motivu královské koruny, který nalzáme u P. Damiani: „Busclavus autem volens coronam sui regni ex Romana auctoritate suscipere, praedictos venerabiles viros coepit obnixa supplicatione deprecere, ut ipsi plurima eius dona papae deferrent et coronam sibi a sede apostolica reportarent“ (cap. 28). Cíle Boleslavovy u P. Damiani jsou daleko vyšší a chování poustevníků ušlechtleji motivováno, kdežto u Bruna se vzájemný vztah jeví zcela prozaicky, o Benediktovi, když Boleslav z ohledu na válečné nebezpečí brání poustevníkovi v další cestě, čteme: „Nunc irascitur seniori Bolizlao, qui illum dimittere nolens [...]“ (cap. 11). Jeden z bratří jménem Barnabáš se přece jen na cestu vydá, upadne do německého zajetí: „Imperator autem Henricus Busclavi consilium non ignorans, undique vias custodire praeceperat, ut, si Busclavus Romam nuntios mitteret, in eius ilico manibus devenirent“ (Damiani cap. 29). To se stane, ale uvězněný posel je zázračně vysvobozen. O zadržení posla (společně

s biskupem Ungerem) a uvěznění v Magdeburku mluví též Bruno z Querfurtu, ale méně pateticky a jaksi mimochodem: „quia discordia magna cum rege Saxonum erat, dum timetur, ne in damnum sui imperii illorum cursus foret [...]“ (cap. 21). Je možné, že k zářivým barvám, v nichž se Boleslav Chrabrý jeví u Petra Damiani, přispěl časový odstup a postupná idealizace, ale je pozoruhodné, že i v legendě o Pěti bratřích mluví Bruno daleko vřejeji o Boleslavových zásluhách o sv. Vojtěcha: „qui cum solus ex omnibus nostri evi raram avem martyrem et in predicationem mittere occisumque in suo regno collocare meruisset“ (cap. 6). Zřejmě byl Boleslav Chrabrý v povědomí současníků nerozlučně spojen s Vojtěchovou památkou, k čemuž nepochybně přispěla pouť císaře Otty III. do Hnězda k Vojtěchovu hrobu začátkem r. 1000. — ostatně připomenutá i v Brunově skladbě.

V ní je, abych tak řekl, nejstarší historický snímek Prahy, zachycený dávno před vidinou tohoto města na začátku Kosmovy kroniky v Libušině proroctví. U hagiografa cele proniknutého církevní ideologií ráz Prahy určují její světci. Je to „diruta metropolis“, jediným pokladem je „insons ovis [...] rex eius terre Wentizlaus martyr“ (cap. 13). A tragédii Prahy i celých Čech je to, že se třikrát rozešli s Vojtěchem, který má tu přídomek *preciosum animal*. Zapuzení biskupa Vojtěcha z Prahy bylo ztrátou všeho: nunc mutuis dextris sua corpora laniantes, se invicem occidunt, et ex illa hora, qua eius insontes fratres capite truncarunt, in sua viscera irato ferro parcere nec sciunt nec queunt“ (cap. 12). V Čechách vidí Bruno od vyhnání Vojtěcha z biskupského stolce vnitřní rozvrat a bratrovražedný boj.

Vracíme se k otázce, co bylo předlohou pro Kosmovu kapitolu I 38 a jaké jméno v ní bylo pro polského knížete v době Pěti bratří. Dost obecně se soudí, že Kosmova předloha byla starobylá,¹ z toho vyplývá, že kníže se v ní — stejně u Petra Damiani a Bruna — jmenoval Boleslav. Kdykoli pozdější pisáři doplňovali Kosmovu kroniku podle cizích analů, vždy našli jméno Boleslav a tak polského panovníka sami pro konec 10. a začátek 11. století jmenovali. Záměna Boleslav—Měšek je v pramenech omezena výhradně na Kosmu. Ve všech vojtěšských legendách, které měl před sebou, četl jméno Boleslav, s největší pravděpodobností i v předloze, kde našel zprávy o Pěti bratřích. Pro dobu 996—1004 (do tohoto roku klade Kosmas smrt Pěti bratří) náš kronikář nezbytně věděl, že v Polsku vládl Boleslav. Proto nemůže jít o pouhé nedopatření, nýbrž určitě za změnou jména je nějaký záměr.

Ve své práci o počátcích národního vědomí v středověkých Čechách² ukázal Fr. Graus, že pro formování našeho středověkého nacionalismu byl původně důležitější antagonismus česko-polský než Palackým tak zdůrazněné střetávání česko-německé. Přemyslovská říše byla v prvních letech 11. století ohrožena v samé existenci polskou expanzí a Kosmas, jak upozornil Graus a jak jsme viděli sami z příslušných citátů, podal vyhroceně nacionální interpretaci tehdejších událostí, které datuje chybně

¹ Srov. Oldřich Králík, *Šest legend hledá autora*, 1966, str. 309—331; též, *Slavníkovské interludium*, 1966, str. 196—231; tam i odkazy na starší literaturu.

² František Graus, *Die Bildung eines Nationalbewusstseins im mittelalterlichen Böhmen*. *Historica* 13, 1966, str. 5n.

1000—1002. Je však sporné, zda u Kosmy šlo o uvědomělý nacionalismus, o vyslovené zášti protipolské; skoro bych soudil, že na Kosmovo deformování podoby Boleslava-Měška měly vliv také jiné faktory. Nesmíme asi podceňovat ani stránku stylistickou. V 10. století je už dost českých Boleslavů, defilují za sebou bezprostředně tři nositelé tohoto jména. Ze stylových důvodů bylo výhodné polského panovníka oddálit od českých Boleslavů hned jménem. Jistě bychom zašli příliš daleko, kdybychom Kosmovi podsouvali záměr potupit polského vladaře změněným jménem. Je sice pravda, že Dalimil přepisuje latinské *Mesco* jako *Mezka*, což zní blízce slovu mezek, ale Kosmas s největší pravděpodobností nemínil Boleslava Chrabrého urážet, nýbrž jenom odlišit od našich stejnojmenných vládců.

Především Kosmas potřeboval prostor pro Boleslava II. Abych tak řekl, musil zmizet Boleslav Chrabrý, aby v celém svém majestátu mohl vystoupit Boleslav II. Jako Kosmas udělal všechno, aby degradoval historickou úlohu polského Boleslava, tak neopomenul nic, aby dostal do nejpříznivějšího světla Boleslava II. Palacký začíná v Dějinách kapitolu o vládě Boleslava II. volně sestavenou mozaikou z Kosmových elogií, jak se čtou cap. 21, 22, 32, dokonce nepohrdl ani básnickými obraty Kosmovými: „de spinis rosa [...] de fratricida prodit christicola, de lupu agnus“. Ale když shrne všechno Kosmovo velebení, dost skepticky poznamenává: „Takž tedy sláva Boleslava II. skví se v dějinstvu až podnes důvěřováním se v první podavek [sc. Kosmovy údaje a charakteristiky — O. K.], ačkoli nevypravuje se nám dosti příběhův a skutkův, kterýmiž bychom mohli o ní živějšího nabytí přesvědčení.“ Ale nejenom Kosmas nedokládá velikost a zásluhu Boleslava II. přiměřeným množstvím dějinných faktů, nýbrž je nejednou v přímém rozporu s údaji soudobých pramenů, hlavně s vojtěšskými legendami.

Je jasné, že Kosmas k oslavě Boleslava II. použil všech prostředků, které měl vůbec k dispozici. Nejen rámcové kapitoly, z nichž sestavil Palacký své kapitoly o vládě Boleslava II., jsou vypjatým panegyrikem, ještě kap. I 33 obsahuje obsáhlou předsmrtnou řeč Boleslavovu, která má v okamžiku odchodu ze života a trůnu demonstrovat jeho moudrost a vladařskou moc. Na samém konci dlouhé řeči je předpověď, že nástupci promrhají jeho dědictví. Z obou stran se zářivý zjev Boleslava II. odráží od temných jmenovců, od otce bratrovraha a od ničemného syna Boleslava Ryšavého. Boleslav II. se loučí se životem a také s velikostí přemyslovské říše: „Talibus enim nequam artibus et per legum insolentiam coangustabunt huius regni terminos, quos ego dilatavi usque ad montes, qui sunt ultra Krakov, nomine Tritri.“ Tato základní představa, spojení Boleslava II. s největším rozmachem české říše ve středověku, se za chvíli vynoří v Kosmově kronice ještě jednou.

Další kapitola I 34 začíná zmínkou o povýšení Radima na arcibiskupa hnězdenského, ale hned se Kosmas vrací k zemřelému panovníkovi: „Hic gloriosissimus dux secundus Bolezlaus, vere et hodie haud [satis] plangendus, cuius memoria in benedictione est, in quantum ampliando dilataverit ferro sui terminos ducatus, apostolica testatur auctoritas in privilegio eiusdem Pragensis episcopatus.“ Zde postihujeme jeden z důvodů, proč Kosmas tolik vyzdvihl úlohu Boleslava II. v českých dějinách: tento panovník je totožný s neuvěřitelným rozsahem, jaký má pražské biskupství

v listině z r. 1086. Tuto listinu k onomu roku Kosmas v plném rozsahu reprodukuje, dokonce napodobí i její iniciálu, tvrdí, že byl očitým svědkem jejího vystavení. To bylo posledními badateli uvedeno v pochybnost, ale naopak bylo zdůrazněno, že znalost této listiny podstatně ovlivnila Kosmovu představu o českých dějinách 10. století.¹³

Nejednou bylo ukázáno, že Kosmas co nejtěsněji spojil Boleslava II. se založením a počátky pražského biskupství. Podle Kosmy umřel Boleslav I. r. 967 a s nastoupením jeho stejnojmenného syna se okamžitě začínají na vyšší úrovni rozvíjet církevní děje české. Všechno se odehrává pod záštitou nového panovníka, jehož oslavné přívlastky vrcholí takto: „clericorum et peregrinorum pius susceptor, ecclesiarum Dei precipuus fundator“ (22). On je slunce, které vychází nad českou zemí tonoucí v nepravostech — s jeho odchodem zase slunce křesťanské dokonalosti zapadá. A jako úhelným kamenem závěrečné oslavy Boleslava II. byla zakládací listina pražského biskupství, obnovená r. 1086, tak pro vstupní velebení se Kosmas odvolává na listinu prvního kláštera, který byl v Čechách založen, kláštera svatojirského: „Nam ut in privilegio ecclesiae sancti Georgii legimus, XX ecclesias christiane religioni credulus erexit et eas omnibus utilitatibus, que pertinent ad ecclesiasticos usus, sufficienter ampliavit.“ Celá charakteristika Boleslavova je laděna na motiv *ampliavit*. Jenže na rozdíl od listiny z r. 1086 se o údajné svatojirské listině nedovídáme nic ani z Kosmovy kroniky ani odjinud. Hned nato reprodukuje Kosmas jiný dokument k církevním dějinám českým, list papeže Jana XIII. Tím získáváme něco hmatatelného, bohužel je údajný list Janův obecně pokládán za falzum. Jsou pouze mezi badateli rozdíly v názoru, co by z onoho listu mohlo být případně považováno za pravé jádro.

S Kosmovou univerzální oslavou Boleslava II. jsou samé nesnáze. Nejen listina svatojirská je nevěstná a list Jana XIII. podvržen nebo aspoň částečně zfalšován, dost často se pochybuje i o správnosti data smrti Boleslava I. r. 967. A samozřejmě falešná je celá Kosmova chronologie počátků pražského biskupství, podle kronikáře Dětmara působil na pražském stolci 967—9, kdežto podle současných záznamů zcela bezpečně víme, že Dětmara byl vysvěcen teprve r. 976. Kosmovo vyprávění o Boleslavovi II. působí poněkud fantastickým dojmem. S jeho nastoupením, jako by mávl čarovným proutkem, všechno v Čechách začne vzkvétat. Ale sotva zavře oči, začne se přemyslovská říše rozpadat. Vypadá to, jako by zlý polský panovník „Měšek“ jenom čekal na smrt velkého a přímo nedotknutelného knížete Boleslava II., aby mohl začít s rozbíráním jeho říše. Jako nepřítel věrohodně působí záračná proměna poměrů od r. 967, tak nevuká mnoho důvěry ani náhlý rozpad českého panství od r. 999. Odedávna historikové stojí před dilematem mezi Kosmou, který klade obsazení Krakovska polským panovníkem do prvních měsíců po smrti Boleslava II., a Thietmarem, který r. 990 mluví o *regnum ablatum*, o ztrátě velkého českého území ve prospěch Měškův. Čeští, ale i jiní historikové obvykle minimalizují Thietmarův údaj o *regnum ablatum* a trvají na konkrétním údaji

¹³ B. Krzemieńska — Dušan Třeštík, *O dokumente praskim z roku 1086. Studia źródłoznawcze* 5, 1960, str. 79—88.

Kosmově, že Přemyslovci ztratili Krakov teprve r. 999, proto ztráta z r. 990 se vysvětluje jako kus Slezska, Lužice nebo podobně.

Opakují, že do konfrontace Kosmovy kroniky se základními historickými prameny, anály, kronikami a listinami, se nemohu ani nechci pouštět, smím však snad srovnat kroniku pražského děkana s vojtěšskou hagiografií. Při Vojtěchovi nejde jen o náhodnou časovou koincidence, nýbrž tento druhý pražský biskup má v Kosmově kronice podobnou funkci jako Boleslav II., je vtělením české slávy, největšího rozpětí české minulosti. Viděli jsme, že pro Kosmu jakousi magna charta české minulosti byla listina z r. 1086. Kronikář nejen chápal Boleslava II. jako projekci českých hranic sahajících až k Tatrám, nýbrž udělal z Vojtěcha ručitele oné základní listiny. Jde o větu z úvodu k reprodukci samé listiny: „predictus presul [sc. Gebehardus — O. K.] ... replicat coram omnibus privilegium olim a sancto Adalberto episcopo, suo antecessore confirmatum tam a papa Benedicto quam a primo Ottone imperatore“ (II 37). S touto větou jsou potíže všeho druhu, hned potíže syntaktické. Tak Bretholz předpokládá, že vypadlo jedno participium: „privilegium prolatum olim a s. Adalberto.“ Středověký historik upravil Kosmův text na znění: „privilegium sancto Adalberto antecessori suo a Benedicto papa ... confirmatum.“ Co fakticky Kosmas napsal nebo jak by ona věta měla správně znít, není příliš důležité. Podstatné je, že Kosmas chtěl společnou svatozáří zahrnout listinu 1086, biskupa Vojtěcha i knížete Boleslava II.

Jenže v tomto záměru značně Kosmovi vadila vojtěšská hagiografie. Samozřejmě Vojtěch má k listině 1086 reálnější vztah než Boleslav II., je celkem nepochybné, že po část svého episkopátu církevně spravoval celé to území, které je v listině 1086 vytýčeno. Dokonce Bretholz kdysi vyslovil domněnku, že popis hranic pražského biskupství byl do listiny 1086 vzat z nějaké ztracené vojtěšské legendy. To je ovšem zbytečná a neudržitelná domněnka, ale zjev Vojtěchův jistě lépe koresponduje s imponujícím vymezením hranic v listině 1086 než Boleslav II., pro něž se podle slov Palackého nedochovalo v historické paměti „dosti příběhův a skutkův“.

Ve vojtěšské hagiografii nevystupuje Boleslav II. příliš výrazně, ale rozhodně se tam jeví zcela jinak než u Kosmy. To by mnoho neznamenovalo, kdyby Kosmas byl měl jiné prameny a byl na starých vojtěšských legendách nezávislý. Jenže vítaně v poslední době Dušan Třeštík dovodil, že Kosmas nejen znal všechny tři základní vojtěšské legendy, veršovanou, tzv. Kanapariovu i Brunovu, nýbrž že jich vydatně používal.⁴ V Třeštíkově knize čteme překvapující zjištění o Kosmově vztahu k vojtěšské a václavské hagiografii: „Pro samotnou kritiku Kosmova spisu není ostatně poměr k václavským legendám rozhodující, je totiž až nápadné, jak málo se u Kosmy ozývají. Mnohem více Kosmas užíval vojtěšských legend“ (str. 57). Doklady tohoto vlivu jsou u Třeštíka víc než postačující a přesvědčivé. Pokud se Kosmas odchyluje od vojtěšské hagiografie, může to být jediné záměrné odchylení.

Celkově je Boleslav II. podáván v legendách nepříznivě, ale jediné Bruno z Querfurtu udává jeho jméno a útočí na něho přímo — jinak jde

⁴ Dušan Třeštík, *Kosmova kronika*, 1968, str. 57n.

o diskrétní kritiku, jasnou jen zasvěcenému čtenáři. Na rozdíl od legend je Boleslav II. u Kosmy kladným činitelem ve Vojtěchově biografii. Hned při volbě Vojtěcha za Dětmarova nástupce má kníže vedoucí úlohu: „Quem dux Bolezlaus et eius optimates in tam bono opere devotum cernentes et in futurum devotioem fore sperantes gratia Spiritus sancti inspirante iuvenem nimis renitentem rapiunt [...]“ (I 25). Potom osvědčuje Boleslav velkou štědrost k biskupu Vojtěchovi: „Huius tam preclari pastoris Adalberti consilio et predictae atque dilectae sue sororis abbatissae Marie interventu dux Bolezlaus, quicquid presul Pragensis usque hodie in suo possidet vel optinet episcopio vel quicquid abbatissa optavit dari et fieri utilitatis in suo aenobio, gratuita utrique concessit pietate et canonum sacra confirmavit auctoritate“ (I 26). Je to pěkně řečeno, jenom je záhada, z čeho žil biskup Dětmar, když Boleslav čekal teprve na radu Vojtěchovu. Až příliš zřetelná je kronikářova snaha malebně seskupit patrony české církve, Vojtěcha, Boleslava i Mladu-Marii.

Zcela proti znění legend má u Kosmy kníže Boleslav II. iniciativu i při jednání o Vojtěchův návrat z Říma do Prahy. Můžeme nechat stranou okolnost, že Kosmas se vůbec nenamáhal rozlišit dvojí Vojtěchův odchod a dvojí jednání o návrat, podíváme se, že úzkost o blaho českých oveček opuštěných duchovním pastýřem má v kronice osobně kníže, intervenujícím u mohušského arcibiskupa: „His ita peractis dux Bolezlaus inito consilio cum clericis Magontinum presulem his sollicitat verbis“ (I 30 – poměrně dlouhé poselství není potřebí reprodukovat). Kritickým momentem ve vztahu biskupa a knížete je vyvraždění Vojtěchových bratrů, zde právě Bruno ostře napadá věrolomného Boleslava II.: „mala [...] dux Bohemorum Bolezlaus [...] plura ingressisset [...] Ecce Iudas, qui per pacem didicit facere bellum, promittit uitam, ut inferat mortem, dat Bolezlaus fidem, ut inopinato occidat fratrem [...] fefellit dextera senioris“ (cap. 21). To je jasná obžaloba věrolomnosti Boleslavovy a Kosmas ji dobře znal. Ale nedržel se soudobého svědka, vymyslíl si pro Boleslava II. alibi: „Et quia tunc temporis dux non erat sue potestatis, sed comitum, comites versi in Dei odium, patrum iniquorum pessimi filii, valde malum operabantur facinus et iniquum. Nam sub quadam festiva die furtim irrumpunt urbem Lubic [...]“ (I 29). Podle Kosmy Boleslav za nic nemohl, všechno zavinila jeho družina. Známe podobné vysvětlování z literatury o václavských legendách, např. nejednou se badatelé pokoušeli dodat pravděpodobnosti názoru, že staroslověnská legenda o Václavovi byla napsána za života Boleslava I., otupit ostrí námitky, že tam kníže vystupuje jako bratrovrah. To prý není tak zlé, prý Boleslav je v slovanské legendě celkem pasivní, k vraždě nabádají i potom ji provedou velmoži. Omluvu, kterou moderní učenci spíše vložili do staroslověnské legendy, než že by ji z ní vyčtli, pro Boleslava II. výslovně přednesl už Kosmas. Ale platí toto jeho objasnění?

Dost často se soudilo, že Kosmovo vysvětlení může mít reálný podklad, tvrzení „non erat sue potestatis“ se spojovalo s Thietmarovou zprávou o Boleslavově nemoci: „Thieddegus Pragensis antistes ac martiris Christi successor Aethelberti viam universae carnis fideliter adiit. Hic in nova educatus Corbeia medicinali arte optime instructus est. Quem Bolizlavus senior ob inobedientiam Christi preconis paralisi percussus licentia Thietmari abbatis vocavit eiusque magisterio levius habere cepit [...]“ (cap.

VIII 56). Z Dobnera beru údaj, že o úspěšném léčení knížete pozdějším biskupem mají k r. 998 zmínku též *Annales Corbienses*: „Thiddagus comunachus noster ob felicem praxim medicam in Bolislaio Bohemiae Duce ostensam fit Episcopus in Praga“ (*Annales Hayeciani* IV 442). Je to sice trochu podivná kvalifikace na hodnost pražského biskupa, ale zřejmě zpráva Thietmarova má historický základ. Avšak je naprosto vyloučeno ztotožňovat Kosmovu neschopnost jednat podle své vůle s Thietmarovým tělesným ochrnutím. U srovnávaných kronikářů jde o něco naprosto odlišného, dokonce protichůdného: Thietmarův Boleslav je nehybností potrestán „ob inobedientiam Christi preconis“, kdežto Kosmův Boleslav je předem zbaven svéprávnosti, aby byl zbaven odpovědnosti za krutý zločin na Vojtěchově rodině. V 11. a 12. století se nikdo nestaral o lékařské osvědčení pracovní neschopnosti nebo snížené odpovědnosti za činy. Když čteme tehdejší literaturu, vidíme, že základním kritériem byl postoj ke knězi a zvláště k svatému knězi. A tu je optickým klamem shoda mezi Kosmou a Thietmarem, fakticky „inobedientia Christi preconis“ je totéž, co věrolomnost, kterou Boleslavu II. vyčítá Bruno z Querfurtu. To, co dělá Kosmas, je klasické omývání mouřenína.

Viděli jsme, že Kosmas se všemi prostředky snaží sblížit Boleslava II. s Vojtěchem, ale je v tomto úsilí naprosto izolován. A což je nejdůležitější, Kosmas jde proti pramenům, kterých prokazatelně užíval, a nikomu se nepodařilo prokázat existenci nějakých dalších pramenů o Boleslavu II., které ještě znal Kosmas, ale které se později ztratily. Je evidentní, že Kosmas podnikl všechno, aby spojil to, co představovalo největší slávu Čech v 10. věku, Vojtěcha, rozmach pražského biskupství a ohromující rozsah přemyslovské říše — a také Boleslava II. Kosmův amalgam však drží špatně pohromadě, praská a rozpadá se. Když Kosmas značně nevybíravými prostředky vykouzlil pár údajů, které stavěly Boleslavův vztah k Vojtěchovi do relativně příznivého světla, najednou nemá co říci, přerušuje své vyprávění: „[...] quante etiam frugalitatis omnibus diebus sui episcopii fuerit, quanta morum honestate enituerit, scire poterit, qui vitam eius seu passionem legerit. Nam mihi iam dicta bis dicere non placet ista.“ (I 30). Důvěřivost historiků je nekonečná, z citovaných slov usoudili, že Kosmas napsal už dříve zvláštní legendu o Vojtěchovi a nechtěl se v kronice opakovat. Tato domnělá legenda od Kosmy byla ztotožněna Dobnerem a byla ztotožňována i některými učenici s legendou začínající *Quatuor immensi*.

Ve skutečnosti Kosmas v kronice přestal sledovat Vojtěchovy osudy v momentě, kdy by se sotva mohl vyhnout zmínce o Boleslavu Chrabrém. Podle všech starých vojtěšských legend Vojtěch se cestou z Francie odchýlil od směru na Prahu a obrátil se k polskému panovníkovi. V hagiografii se zdůrazňuje obzvláštní přátelství mezi Boleslavem Chrabrým a novým světcem Vojtěchem. Ten se nějakou dobu zdržel na polském knížecím dvoře a vyčkal návratu posílů, které poslal polský vladař do Prahy s dotazem, stojí-li Čechové o svého duchovního pastýře. A po výsměšné odpovědi se Vojtěch vydal na misionářskou cestu do Prus, protože tato země sousedila s Polskem. Boleslav Chrabrý měl ústřední úlohu i v posmrtných osudech Vojtěchových, vykoupil od Prusů jeho ostatky. Vyvrcholením posmrtného vzestupu nového mučedníka Vojtěcha byla

návštěva císaře Otty III. u jeho hnězdenského hrobu r. 1000 a zřízení polského arcibiskupství nad tímto hrobem. Tato nezvyklá událost měla evropský dosah a ohlas. Je o tom obrovská moderní literatura, citoval bych slova V. Novotného z Českých dějin, neboť vyjadřují české stanovisko: „Památka Vojtěchova, jež císaře sblížovala s Boleslavem, odvracela ho zároveň od Čechů. Říši polské dostalo se daru k vybudování samostatnosti neobyčejně v těch dobách cenného — vlastní organizace církevní, na niž Čechy měly čekati ještě půl čtvrtá sta let. Již současníkům neušla souvislost potomního vzrůstu Boleslavova s tímto faktem“ (I 1, 665). Pouť císařova k Vojtěchovu hrobu byla událostí tak populární, že pronikla i do Hájkovy kroniky. Je prakticky nemožné, aby Kosmas o ní nebyl zmínil.

Ze všeho je vidět, že se Kosmas úzkostlivě vyhýbal jakékoli zmínce o Vojtěchovu vztahu k Boleslavu Chrabrému. Příznačně je deformován i motiv poslů do Prahy. Ten není nijak důležitý, kronikář jej klidně mohl vypustit, když pro poslední měsíce r. 996 a rok následující odkázal čtenáře na vojtěšskou hagiografii. Ale zřejmě se Kosmas nechtěl vzdát ničeho, co poněkud Vojtěcha spojovalo s Čechami, musil aspoň zčásti vysvětlit, že budoucí mučedník se snažil vyhovět papežovu příkazu, aby se vrátil do své diecéze. Proto motiv poslů ponechal, jenže nejdou z Hnězdna, nýbrž z Mohuče: „adiens archiepiscopum Magontine urbis in palatio rogat, quo per eius missos scire posset, si se suos grex recipere vellet“ (I 30). To je poslední údaj, který vzal Kosmas z vojtěšské hagiografie, ovšem údaj upravený, vydavatel Bretholz k citované větě poznamenává: „Nach Canaparius Kap. 26 erfolgte diese Anfrage erst von Polen aus.“

Z odstupu je vidět, jak absurdní byl nápad přidělit Kosmovi autorství veršované legendy Quatuor. Dobnera lze omluvit okolností, že v té legendě jsou skutečné znaky českého původu. Ovšem vojtěšskou legendu, která by byla psána z českého stanoviska a v politickém zájmu českém, vytvořil teprve Kosmas ve své kronice. Naproti tomu veršovaná legenda je svou tendencí polská, straní Boleslavu Chrabrému a o českém prostředí, které Vojtěcha dvakrát vyštvalo z Prahy, mluví velmi tvrdě. Konfigurace postav je ve veršované legendě stejná jako v tzv. Kanapariovi, v obou dílech je týmiž slovy motivován Vojtěchův úmysl jít k Prusům, nikoli k Luticům, protože pruská země je blíž k Polsku. Shodných slov je užito též v episodě o záchraně nejstaršího Vojtěchova bratra Soběslava, avšak znění veršované legendy vyznívá pro Boleslava Chrabrého ještě příznivěji, protože tzv. Kanaparius sem připlétl císaře:

*Sancti germanus cunctis e fratribus unus
Peruenit ad regem Boleslaum Poloniensem,
Quem rex ex more pro sancti fratris amore
Magnis promissis et donis iuuit amicis. (Versus, 901—4)
Unus autem ex suis fratribus, dum haec mala domi geruntur, cum Bolizlao,
Palaniorum duce, foras in expeditione imperatoris erat. Dux ille pro amore sancti
fratris magnis promissis et amicis opibus eum solatur. (Kanaparius, kap. 25)*

Byla obecná tendence ve vyprávění zvyšovat podíl císaře, císařovou Mohučí nahradil Kosmas v motivu poslů Boleslavův dvůr. Analogicky Kanaparius přátelské gesto Boleslavovo vůči Soběslavovi oslabil přidáním císaře. Veršovaná legenda je ze všech vojtěšských nejryzeji propolská, kdež-

to Kosmova verze v kronice je maximálně protipolská. Pokládat Kosmu za autora veršované legendy bylo hrubé nedorozumění.

Když se zbavíme anachronistických brejlí, musíme uznat, že Vojtěch byl původně polským světcem a patronem, tak o něm výslovně mluví Bruno z Querfurtu v listu Jindřichu II. Kosmova kronika je velkolepým pokusem tuto situaci zvrátit, udělat z Vojtěcha světce a patrona českého. Toto úsilí je patrné v celém Kosmově díle, od Libušina proroctví na začátku do václavsko-vojtěšského zázraku k r. 1091 (II 47). V tomto příspěvku jsem se omezil jen na osud dvou Boleslavů v Kosmově zpracování. Čím přesněji poznáme Kosmovu tendenci, tím hlouběji nahlédneme do obrazu minulosti, který vytvořil. Jeden z důvěřivých omylů učeneckých dal vznik domněnce, že Kosmas napsal legendu Quatuor. A druhý běžný omyl je představovat si, že Kosmas měl spoustu nezvěstných pramenů. Tak byla vyslovena duchaplná hypotéza o pozadí Kosmova datování katastrofy Vojtěchových bratří: „sub quadam festiva die“ (I 29). Je problém, proč Kosmas mluví o jakémsi svátku, kdežto Bruno výslovně o svátku Václavově 28. září. Fiala hledá za Kosmovým údajem stopu prastaré, ještě předkřesťanské tradice: „Proč však Kosmas nenapsal, že to byl svátek sv. Václava? Ačkoliv kronikář Brunův spis jistě užíval, věděl o libickém boji více než oba legendární Vojtěchovy životopisy, znal totiž jména Vojtěchových bratří. Musel tedy mít ještě jiný pramen, a v tomto pramenu, pravděpodobně v ústní tradici, dochovala se zpráva (jinak nepřesná), že k libické katastrofě a smrti Vojtěchových bratří došlo o „jakýchsi svátcích“. Bruno, události mnohem bližší, uvádí však přesná data a výslovně praví, že šlo o svátek sv. Václava. Kosmas znal Brunův spis, dal však v časovém údaji přednost svému pramenu před Brunem, jeho datum odmítl a převzal to, co se jinde dověděl. Ale v tomto jeho pramenu byla řeč jen o svátku, ne o svátku sv. Václava. Protože údaj Brunův je spolehlivý, je jasné, že jde o tytéž svátky, které se slavily někdy na konci září, které však na samém konci 10. stol. ještě nebyly spojovány (v povědomí lidu?) s oslavou Václavova mučednictví.“⁵ Stručně řečeno, Kosmovým datem podle moderního historika prosvítá pohanská minulost Čech, jakási dožínková slavnost.

Myslím, že se v takovém přístupu projevuje přehnaná důvěra v určité – i neurčité – údaje a málo zdůvodněná představa o nesčetných ztracených pramenech. Byl bych dost skeptický i k datu Brunovu, i když je Fiala prohlašuje za spolehlivé. Myslím, že Brunovi šlo o účinný protiklad světec Václav a bratrovrah Boleslav, jehož ostří chtěl obrátit proti Boleslavu II. Určitě Kosmas neměl pro datování pohromy Vojtěchových bratří jiný pramen než Brunovu legendu, jenže on zase ostří namířené proti Boleslavu II. chtěl otupit. Za neurčitostí Kosmova datování neskrývá se žádná lidová tradice z pohanských dob, nýbrž kronikářova tendence co nejvíce oslabit nepříznivý dojem, který se o Boleslavu II. vytvořil v nejstarší vojtěšské hagiografii. Ztracené prameny se obvykle přeceňují a i dost zjevná tendence středověkých autorů se přehlíží. Historickému

⁵ Zdeněk Fiala, *Dva kritické příspěvky ke starým dějinám českým*. Sborník historický 9, 1962, str. 38.

poznání by podle mého mínění prospělo, kdyby věda přestala vymýšlet a rekonstruovat ztracené prameny a začala pozorněji zkoumat ideovou tendenci reálných památek.

ZWEI BOLESLAWE

Beitrag zur Interpretation der Cosmas' Chronik

Immer schon haben Historiker an der Weise Anstand genommen, in der Cosmas die Gestalten des polnischen Boleslaw Chrobry und des tschechischen Boleslav II. ausmalte. Es ist merkwürdig, daß der Name Boleslaw Chrobrys fast gänzlich aus der Cosmasschen Chronik verschwunden ist; es findet sich hier nur eine Erwähnung seines Todes im Jahre 1025, offensichtlich aus irgendeinem Nekrologium übernommen. Sonst figuriert dieser polnische Herrscher bei Cosmas unter dem Namen Mesco und erscheint als Todfeind des böhmischen Reiches. Dagegen wird Boleslav II. in Cosmas' Chronik vom klarsten Schein umgeben, mit seinem Antritt im Jahre 967 beginnt die ruhmreiche Epoche des Přemyslidenreiches; wiederholt gebraucht Cosmas den Ausdruck *dilatavit* (d. h. die tschechische Herrschaft) und bezieht auf die Regierungszeit Boleslavs II. jene Ausdehnung des Reiches, die in der Urkunde für das Prager Bistum aus dem Jahre 1086 angegeben wird. Ausdrücklich wiederholt Cosmas laut der Urkunde, daß Boleslav II. die tschechische Domäne bis zur Tatra erweitert hat. Mit der Person Boleslavs II. ist die Gründung des Prager Bistums und das Aufblühen der christlichen Kirche in Böhmen verbunden, der Aufbau von Kirchen und Klöstern. Kaum hat jedoch Boleslav II. im Jahre 999 die Augen geschlossen, fällt das mächtige Reich auseinander, die Polen bemächtigen sich des Gebietes von Krakau und überhaupt beginnt unter Boleslav III. ein tiefer Verfall des Přemyslidenstaates.

Die Schilderung der Epoche Boleslavs II. in der Cosmasschen Chronik ist nicht vertrauenserweckend. Bereits die Anfänge des Prager Bistums weisen bei Cosmas eine falsche Chronologie auf — nach seiner Chronik bekleidete Dietmar den Bischofsstuhl in den Jahren 987—69. Der vorliegende Beitrag konfrontiert Cosmas mit der alten Hagiographie aus der Zeit um das Jahr 1000, die Cosmas gut bekannt war. Aus den Legenden über Adalbert und die sog. Fünf Brüder wußte Cosmas genau, daß der polnische Herrscher in den Jahren 996—1003 Boleslaw geheißen hat. Zum Namen Mesco griff er wahrscheinlich, um den polnischen Herrscher von drei gleichnamigen tschechischen Fürsten zu unterscheiden. Es wirkte weiter in der Deformierung des Antlitzes der beiden Boleslavs die Absicht, das Verhältnis des Heiligen Adalbert zu Polen möglichst abzuschwächen und umgekehrt sein Verhältnis zum tschechischen Milieu in versöhnlicheren Farben zu schildern. Die Tendenz spielte bei der Entstehung des Cosmasschen Werkes eine größere Rolle, als man bisher angenommen hat.

